

Ramazan Tenbihnâmeleri*

NESİMİ YAZICI
Prof. Dr., ANKARA Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
e-mail: nesimiyazici@mynet.com

abstract

The month of Ramadan is a very important time period for Muslims. Since the Muslims, who can meet the conditions of fasting, fast besides some other kinds of rituals in order to attain Allah's blessing in this month. The prayer of Tarawih is unique for the month. The Qur'an was revealed in the month of Ramadan. Because of these and some other reasons certain administrative regulations were issued and employed in the month. These regulations and particularly the *tanbihnamas* issued for regulating life in Istanbul during Ramadan in Tanzimat period (1838-1876) are studied in the article.

key words

Ramadan, Istanbul, *Tanbihnama*

Osmanlı ülkesi geneli ve başkentinde Ramazan, ortaya çıkan çok farklı tezahürleri dolayısıyla, yalnızca oruç, teravih, Kur'ân ve benzerlerinden ibaret bir ibadet ayı, bunun sonucunda da yalnızca kişilerle Tanrı arasındaki özel ilişkiler demetinden ibaret muayyen zaman dilimi olarak değerlendirilmek durumunda değildi. Bu nedenle de yönetim Ramazanla doğrudan ilgilenmekte, toplum düzenini temin ve devamını sağlamak, ibadet hayatı için uygun ortamı gerçekleştirebilmek amacıyla bir kısım esaslar belirlemektedir. Başlangıç tarihini tam olarak bilememekle birlikte,¹ Tanzimat öncesine ait örneklerinin de bulunduğu kesin olan bu düzenleme faaliyetinin neticeleri incelediğimiz dönemde, *Ramazan Tenbihnâmeleri* adıyla ortaya çıkmak-

* Bu makale, Osmanlı ülkesinde Tanzimat dönemi Ramazanlarını ele alacak geniş kapsamlı çalışmamızın bir bölümüyle ilgili küçük bir deneme olarak değerlendirilmelidir.

1 5 Kasım 1839 tarihli tenbihnâme ile ilgili olarak vereceğimiz şu ifadeler bu açıdan dikkat çekicidir: "Ve sinîn-i sâbika Ramazanlarında bazı tenbihât-ı muktazıyyeye dair mahallâta varaka-i mahsûsalar tab' ve neşri âdet-i haseneden olduğundan..." İrade, Dahiliye, 158'in arzundan.

ta ve önemleri dolayısıyla *Varaka-i Mahsûsalar* şeklinde neşredilerek halka ulaştırılmaktaydı.² Bugün biz bu tenbihnâmelerden ilki 1249/1834, sonuncusu 1288/1871 Ramazanına ait olmak üzere, ondan fazla örneğe sahip bulunmaktayız. Tanzimat dönemi Osmanlı başkentinde Ramazan hayatıyla birlikte, Osmanlı toplumunun farklı yönlerine ışık tutan bu tenbihnâmelerin, kendi içlerinde kronolojik bir sırayla tahlil edilmeleri yerinde olacaktır.

Serasker Hüsrev Paşa'nın İstanbul Kadısı'na hitaben kaleme aldığı 1249/1834 Ramazan Tenbihnâmesi'ne göre;³

-Ramazan içerisinde Padişah (II. Mahmud) namaz kılmak üzere zaman zaman bazı camilere gidecektir. Bu sırada halkın Padişah'a karşı doğal ve fakat, saygılı davranması gerekmektedir.

-Kıyafetle ilgili esaslara uyulmalı, konak ve evlerin dış yüzleriyle önlerinin temizliğine azamî titizlik gösterilmelidir.

-Padişah'a herhangi bir konuda arzuhal iletmek isteyenler, bunu yalnızca Cuma günleri ve usulüne uygun olarak vermelidirler.⁴

Bu konular mahalle imamları,⁵ muhtarlar tarafından halka, hancılar kethüdası tarafından da hanlarda kalanlara eksiksiz olarak duyurulacak, Seraskerlik'ce de takibi titizlikle gerçekleştirilecektir.

Görüldüğü üzere 1249/1834 Ramazan Tenbihnâmesi bu aydaki ibadet hayatından çok, Padişah'ın şehir içerisindeki gezi ve ziyaretleriyle ilgili esaslarla, *elbise nizamında* olduğu gibi,⁶ daha önceden uygulamaya konmuş bulunan bazı hususların hatırlatılmasından ibarettir. Nitekim devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*'nin Ramazanı takip eden bir sayısında, alınan

2 Geniş bilgi için bkz. Nesimi Yazıcı, "Türk Basın Tarihinde *Varaka-i Mahsûsalar*", *XII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler*, Ankara, 2000, III, 725-735.

3 Özlem Olgun, *Ramazan Kitabı*, İstanbul, 2000, s. 15-18 (Takvim-i Vekayi, Def'a 74, sene 1249'dan naklen); Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruh, İstanbul, 2001, s. 195-198; Ayr. bkz. Orhan Koloğlu, *Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831-1981*, Ankara, Tarihsiz, s. 118.

4 Osmanlılarda halkın hükümdara doğrudan ulaşmasının yollarından biri olan bu uygulama ile ilgili olarak bkz. Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selâmlığı (Halk-Hükümdar Münasebetleri Açısından Önemi)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 459-471; Aynı yazar, "Cuma Selâmlığı", *DİA.*, VIII, 90-92.

5 Geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul, 2001, s. 7-8; Aynı yazar, "İmam (Osmanlı Devletinde İmamlık)", *DİA.*, XXII, 181-182; Mahalle imamlarının yönetimle halk arasındaki iletişimi sağlama konusunda tarih kaynaklarında ve Arşiv belgelerinde çok sayıda örnek bulunmaktadır. Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey bunun nasıl yapıldığı konusuna açıklık getirmektedir. Bkz. A.g.e., s. 197, d. not 398.

6 Elbise nizamı için bkz. Ahmed Lutfi Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1292, II, 142, 268-273. Şevval 1244/Nisan 1829 tarihli düzenleme; Ayr. bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1970, V, 157-158.

tedbirlerin eksiksiz uygulandığı açıkça ifade edilmiştir. Buna göre Padişah Ramazan ayında asker ve sivil İstanbul'da yaşayanların durumlarını doğrudan görmek, muhtaçlara yardım dağıtmak amacıyla, “*tebdîlen*” çoğu defa selâtin camilere giderek, cemaatle birlikte namaz kılmış, bu ziyaretlerinin hiç birinde uygunsuz bir durumla karşılaşmamış, memnuniyetini de devlet ileri gelenlerine ifade etmiştir.⁷

Bizim tespit edebildiğimiz ikinci Ramazan Tenbihnâmesi ilkinden beş sene sonra 27 Şaban 1255/5 Kasım 1839 tarihli, yani Tanzimat'ın ilanının hemen akabinde neşredilmiş olan Varaka-i Mahsûsadır.⁸ Kanaatimizce bu tenbihnâme bir öncekinde olduğu gibi Padişah (Abdülmecid)'in İstanbul içerisindeki çeşitli cami ve diğer yerleri ziyaretleri sırasında dikkat edilmesi gereken hususları vurgulaması yanında, hem iki gün önce okunan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'ndan bazı izler taşınması ve hem de doğrudan dinî hayatı düzenleyici hususlar içermesi dolayısıyla önemlidir. Buna göre Padişah'ın “*Akdem-i efkâr-ı hümayûnları delâlet-i tevîk-i cenâb-ı müşhili'l-umûr ile herkesin, refah ve istirahat ve huzur ve emniyetleri emr-i ehemminin istihsâline mahsûr*” dur. Bu esas ortaya konduktan sonra, her ne kadar içinde bulunan dönemde herkesin üzerine düşen görevi iyice bildiğine ve ona itina gösterecektiklerine inanılmaktaysa da, insanların hepsi aynı olamayacağından, manevî ve maddî sıkıntılarla karşılaşmamaları arzusuyla, bazı konuların hatırlatılmasının uygun olacağı vurgulanmaktadır. Bunları özetle şu şekilde sıralayabiliriz:

-Görevi olanlar hariç herkes yatsı ezanı okunduğunda camiye giderek teravih namazını kılacaktır. Cemaatin namazda bulunduğu esnada berber, tütüncü ve benzeri dükkânlarda oturanlar “*te'dîb ve tekdir*” olunacaklardır.

-Erkeklerin, cemaati kalabalık olan diğer camilerle birlikte Bayezid Camii avlusu ve Çarşı'da bulunan hanımları, söz ve davranışlarıyla rahatsız etmekten sakınmaları, kadınların da uygun olmayan kıyafetlerle sokağa çıkmak gibi yakışsız tavırlardan kaçınmak suretiyle ırz ve namuslarını korumaya dikkat etmeleri gerekmektedir.

-Herkesin her zaman Allah'ın emirlerine karşı gelmekten, Padişah'ın rızasına uymayan davranışlarda bulunmaktan sakınması ve dolayısıyla bu tenbihnâmenin hükümlerine uyması gerekmektedir; “*Bazı kendüyi bilmez ve maazallahü Teâlâ helal ve haramı fark ve derk etmez makûleleri evkât-ı sâirede bile dinen memnû olan muharremâta dair uygunsuzluğu mütecâsir*

7 *Takvim-i Vekayi*, Def'a 78, 17 Şevval 1249.

8 Orijinalinin bir fotokopisine sahip bulunduğumuz bu belgeye *Takvim-i Vekayi* koleksiyonlarında rastlayamadık. Bkz. *Ek. I*. Bu metnin nasıl ortaya çıktığı ve müsveddesi; İrade, Dahiliye, 158.

olur ve sekr halinde bulunur ve görülür ise derhal hakkında terettüp eden *te'dîbât-ı şedîde icra olunacağı...* " açıktır.

Burada dikkat çeken sünnet olan teravîh namazına vurgu yapıldığı ve kanaatimize göre diğer farz namazlar da dolayısıyla hatırlatılmış olduğu halde, "*efdal-i şuhûr-ı eyyâm olan şehri kesîrul-hayr-ı siyâm-ı şerîf*" şeklinde nitelenen⁹ Ramazan orucuna hiç değinilmemiş olduğudur. Bu durum bundan sonraki tenbihnâmelerde de, hiç değilse bir süre için, geçerlidir ve her halde tartışılması gereken bir konudur.

Yayınlanmış metnine ulaşamamış olmakla birlikte 1259 Ramazanı (25 Eylül-24 Ekim 1843) için tenbihnâme ile duyurulması gereken hususları içeren belgeyi, "*re'sen sâdır olan irade*" tarzında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde görmemiz mümkün olmaktadır.¹⁰ Burada, daha önce de Ramazandan bağımsız olarak ortaya konduğu görülen beş vakit namazda cemaate devam konusu, bunun sünnet-i müekkelede olduğu vurgulanarak ve bu ayda herkesin camilere gitmesinin özellikle gerektiği belirtilerek, dikkatlere sunulmaktadır. Bunun yanında yer alan diğer konular arasında; bazı kişilerin davranışlarına yeterince dikkat etmedikleri, kadınların çarşı ve pazarlarda dinen yasaklanmış, sakıncası aklen de açık olan kıyafet ve tutumlarda bulunmalarının gereği yer almaktadır. Padişah bu durumları memurların aralıksız takip etmelerini ve gerekenlere sırasıyla *tenbih*, *te'kid*, *men* ve *tahzîr* uygulamalarını istemektedir. Belgenin bütünlüğü içerisinde ayrıca camiler çevresinde kadın erkek ilişkilerine dikkat çekilmekte, vaaz dinlemek amacıyla (bile) karışık oturulmamasının gereği hatırlatılmaktadır.

Bilindiği gibi farz namazların cemaatle kılınmasına dikkat edilmesi, Osmanlı yönetimince zaman zaman ilan edilmiş, bu konuda Müslüman halk kadar, ilgililer de teşvik edilerek uyarılmışlardır. Kanaatimizce bu konu yani beş vakit namazın öncelikle kılınması, özellikle de camilerde cemaatle kılınması konusunda yönetimin tutumu, bunun neden ve niçinleri, teşvik ve zorlama ile ilgili metinlerin nasıl değerlendirilmesi gerektiği ve benzeri hususlar, Osmanlı dönemi dinî hayatının üzerinde durulması gereken problemleri arasında yer almaktadır.¹¹ Biz bu konuda burada, daha ileri düzeyde bir görüş ortaya koymak istemiyoruz.

9 Belgelerde Ramazan farklı şekillerde nitelenmektedir. Örnek: "*Şehr-i siyâm-ı mağfiret-encâm*", İrade, Dahiliye, 7963; "*Şehr-i Ramazan-ı mağfiret-nişan*", İrade, Dahiliye, 28438; "*Şehr-i Ramazan-ı Şerîf*", İrade, Dahiliye, 31405; "*Ramazânü'l-Mubârek*", İrade, Dahiliye, 92762; "*Eşref-i şuhûr-ı eyyâm olan şehri-i Ramazan-ı mağfiret-nişan*", İrade, Meclis-i Vâlâ, 2268; "*Eşref-i şuhûr ve eazz-i duhûr olan Ramazan-ı mağfiret-feyezân*", İrade, Meclis-i Vâlâ, 3129.

10 İrade, Dahiliye, 3964. Şaban 1259/Eylül 1843. Belge üzerinde ay ismi gösterilmemiş olmakla birlikte, muhteva dolayısıyla tarafımızdan eklenmiştir.

11 Biz özellikle 1249/1834 ile 1293/1876 arasında yoğunlaşarak beş vakit namazda cemaate

Ramazan tenbihnâmelerine bazı defa, ilgisi dolayısıyla başka bazı ilaveler de yapılabilmekteydi. Nitekim 1263 Ramazanı, 13 Ağustos-11 Eylül 1847 tarihlerine yani İstanbul halkınınbugün piknik dediğimiz o dönemki mesire, seyir ve tenezzüh gibi kelimelerle karşıladıkları, kır gezintilerinin yapıldığı bir devreye isabet etmişti. Bu nedenle seyir yerleriyle çarşı ve pazarlarda dikkat edilmesi gereken bazı hususlar da Seraskerlik ve Bâb-ı Âlî'nin ittifakıyla Ramazan tenbihnâmesine eklenmişti.¹² Hem bu durum ve hem de yeni ihtiyaçlar dolayısıyla bu tenbihnâmede, daha öncekilerden farklı olarak şu hususlar yer almıştı.¹³

-Kadınlar ince yaşmak kullanmayacak, arabaları yanında genç ve süslü arabacı ve seyisler götürmeyeceklerdir.

-Erkekler kadınların toplandıkları mahal ve dükkanlarda oturarak onlara sözlü ve fiilî sarkıntılık etmekten şiddetle sakınacaklardır. Kadınlar da dükkanlarda oturmayacaklardır.

-Kumar oynamak her zaman kanunen ve şer'an yasak olduğu halde, bazı kahvehane ve diğer yerlerde oynayanlar görülürse, derhal cezalandırılacaklardır, (Bu defa sarhoşluktan bahsedilmemektedir).

-Seyir (tenezzüh, piknik) yerlerinde kadın-erkek karışık oturulmayacaktır. Kadın ve erkeklere her bir seyir yeri için ayrı ayrı günler tahsis edilmiştir. Bu hususa dikkat edilecek, davranışlar terbiye hudutları içerisinde olacaktır.

-Kadınlar saat 11 (akşam ezanından bir saat önce)'den sonraya dışarıda kalmayıp evlerine döneceklerdir.¹⁴

1264/1848 Ramazanında tenbihnâme yayınlanmış olduğunu, hatta bu defa seyir yerleriyle ilgili hususların Ramazan tenbihnâmesinden ayrı ola-

devamla ilgili bizim ulaştığımız bir kısım malzemeyi kronolojik çerçevede buraya kaydediyoruz. Hatt-ı Hümayûn, 51145 (1230 yılı), 10151 (tarihi belli değil); *Takvim-i Vekayi*, Def'a 67, 9 C. Evvel 1249; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 142, 21 Şevval 1252; Hatt-ı Hümayûn, 33232 (5 Muharrem 1253); İrade, Dahiliye, 2850, 2866 (1258); İrade, Dahiliye, 3964; *Tarih-i Lutfi*, IX, 77 (1259); İrade, Dahiliye, 4489 (1260); A. MKT, 28/62 (1261); İrade, Dahiliye, 7713; A. MKT, 86/85; A. MKT, 93/13; A. MKT, 94/50; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 339, 3 Recep 1263; İrade, Dahiliye, 13431; İrade, Meclis-i Vâlâ, 5986, 6936; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 440, 6 R. Evvel 1267; İrade, Meclis-i Vâlâ, 9328; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 479, 10 R. Âhir 1269; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 571, 5 C. Âhir 1275; İrade, Dahiliye, 31434 (1277); *Takvim-i Vekayi*, Def'a 773, 7 C. Evvel 1281; *Takvim-i Vekayi*, Def'a 814, 17 R. Evvel 1282; İrade, Dahiliye, 44571 (1288); Cevdet, Maarif, 5445 (1293); Hayreddin, *Vesâik-i Tarihiyye ve Siyasiyye*, İstanbul, 1326, I, 72 (Tarihi belli değil).

12 İrade, Dahiliye, 7963.

13 *Takvim-i Vekayi*, Def'a 347, Gurre-i Ramazan 1263. Bu tenbihnâme Ö. Olgun tarafından (A.g.e., s. 18-22) nakledilmiş ve muhtemelen sehven 247 numaralı *Takvim-i Vekayi*'de yayımlandığı kaydedilmiştir.

14 Tanzimat döneminde kadınların evleri dışındaki giyim ve davranışlarıyla ilgili düzenlemeler için bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Sosyal Hayatından Bir Kesit: Tanzimat Döneminde Mesire", *İslâmî Araştırmalar*, c. XII, S. 3-4 (Ankara 1999), s. 253-258.

rak yayınlandığını,¹⁵ 7 Şaban/9 Temmuz 1848 tarihli iradeden öğrenmekte isek de, metnine ulaşamadığımız için muhtevasını tam olarak bilememekteyiz. Bununla birlikte daha öncekiyle benzer konuları içermiş olduğunu kuvvetle tahmin edebiliriz.¹⁶ Hatta aynı durumun 1265/1849 Ramazanı için de geçerli olması gerektiğini belgedeki ifadelerden anlıyoruz.¹⁷ 1266/1850 Ramazanı (11 Temmuz-9 Ağustos) için yayınlanan tenbihnâmeysi de, bugün için bulamamış olmakla birlikte, bu konudaki Meclis-i Vâlâ mazbatası sayesinde, hangi hususların tenbihnâmede yer almasının kararlaştırıldığını öğrenmekteyiz.¹⁸ Buna göre;

-Padişahın hedefi bütün halkın saadet ve refahı olduğundan, toplum hayatını bu istikamet doğrultusunda düzenlemeye yönelik bütün kuralların Ramazan süresince de geçerliliğini koruyacağı açıktır. Bununla birlikte dine, edebe ve iffete uymayan davranışlarda bulunanların da, hal ve hareketleri görevlilerce takip edilerek “*muâmelât-ı te’dîbiyyeye giriftâr olacakları derkârdır*”. Bu durumun da mahallelere duyurulması gerekir. Bu girişten sonra;

-Müslümanlar için farz olan beş vakit namazın camilerde cemaatle kılınmasının lüzumu, Ramazanda oruçlu olacaklarından -“*Kâffe-i müslimîn sâim olacaklarından*”- daha da önem kazanmaktadır. Buna her halde itina edilmesi gerekir.

-Kadınlar çarşı, pazar ve sokaklarda kıyafet ve davranışlarına dikkat edecekler, onlardan arabalı olanların seyisleri arabaların yanlarında değil, önlerinde bulunacaklardır.

-Hanımlar akşam olmadan (nihayet 11’de) evlerine dönecekler, geceleri dışarıya çıkmayacaklardır. Erkekler de her yerde davranışlarına itina göstereceklerdir.

-Müslümanların haricindekiler gündüzleri umumî yerlerde açıkta yemek yemeyecek, su ve sigara içmeyeceklerdir. Çünkü bu hem uygunsuz bir dav-

15 İrade, Meclis-i Vâlâ, 3118.

16 İrade, Meclis-i Vâlâ, 3129. Konuyla ilgili Meclis-i Vâlâ mazbatasında şu ifadeler aynen yer almaktadır: “*Malum-i âlî-i vekâlet-penahileri buyurulduğu üzere be-her-sene eşref-i şuhûr ve eazz-i dühûr olan Ramazan-ı mağfiret-feyezân hulûlünde sekene-i dâru’s-saltanat-ı seniyyenin esvâk ve pazarda ve hususiyle memerr-i âlî-i cenâb-ı şahane ve makarr-ı samî-i hazret-i padişâhânede matlûb olan merâsim-i âdâb üzere sûret-i seyr-ü hareket ve cevâmî ve mesâcid-i münîfeye muvâzebet olunarak cemaatle edâ-yı salât ve ifâ-yı lâzime-i istîfâr ve ibadet eylemeleri zımında tenbihât-ı lâzime varaka-i matbûa neşr-u ilânıyla cümleye ifhâm ve beyan olunageldiğine...*” bütün bu nedenlerle bu sene de çıksın.

17 İrade, Meclis-i Vâlâ, 4103. “*Varaka-i mezbûrede muharrer fıkârât geçen sene icra buyurulan tenbihât olarak aynıyla tab’ ve ilanı...*”.

18 İrade, Meclis-i Vâlâ, 5202. İrade tarihi 28 Şaban 1266/9 Temmuz 1850.

ranıştır ve hem de bazı çatışmalara sebep olabilmektedir. Bu durumun dinî liderlere hatırlatılması gerekecektir. “*Mîlel-i sâirenin nehâr-ı Ramazanda nazargâh-ı ehl-i İslâmda ekl-ü şurb etmeleri ve çubuk içmeleri hem bir nev’ riâyetsizlik ve hem de ekseriyâ arbedeyi mûcib olduğundan...*”.

Görüldüğü gibi 1850 Ramazanı dolayısıyla yayınlanmasına karar verilen tenbihnâmede bir takım yeni unsurlar dikkati çekmektedir. Bunlar bütün Müslümanların oruçlu olacakları, kadınların geceleri dışarıya çıkmayacakları ve Gayrı Müslimlerin Müslümanlar karşısında yemek, içmekten sakınmaları gereği, aksi durumun çatışmalara sebep olabileceği hususlarıdır. Bunlar içerisinde en önemlisi de Meclis-i Vâlâ’nın 1850 Ramazanı tenbihnâmesi görüşülürken, bu ayda Gayrı Müslimlerin oruç ve oruçlu Müslümanlar karşısındaki tavırlarını belirleme girişimi olmalıdır. Başka tenbihnâmelerde veya onların görüşülmesi sırasında gündeme gelmeyen bu husus, üzerinde durulmayı gerektirecek bir inceliktedir.

Bizim bu çalışmamız sırasında elde edebildiğimiz diğer bir tenbihnâme, yukarıdakinden on sene sonraya 1276 Ramazanına (23 Mart-21 Nisan 1860) aittir. Oldukça geniş olan bu tenbihnâmenin içeriği şöyledir.¹⁹

-Ramazan dolayısıyla cümlenin her vakitten daha ziyade Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya çalışması ve edepli harekete dikkat etmesi gerektiğinden bu yolda bazı hususların hatırlatılması gerekmektedir.

-Padişahın ziyaretleri sırasında herkesin uygun davranışlarda bulunması gerekir.

-Herkes camilerde ve diğer yerlerde vakit geçirmekte serbest olmakla birlikte, gün boyu Çarşı içinde, Sultan Bayezid ve Şehzadebaşı’na doğru yol üzerindeki dükkanlarda ve özellikle buralardaki kahvehanelerle çaycı dükkanlarında oturmak memnûndur.

-Geceleri halkın geçişine mani olacak şekilde yol ortalarında oturmak yasaktır. Kadınların arabaları Bayezid ve Şehzadebaşı’nda sokak ortalarında durmayacakları gibi, erkekler de arabaların aralarında gezip kadınları rahatsız etmeyeceklerdir.

-Genel olarak giyim ve özel olarak kadın giyimiyle ilgili olarak daha önce neşredilen tenbihât hükümlerine titizlikle uyulacaktır.

19 28 Şaban 1276/21 Mart 1860 tarihli bu tenbihnâme bir önceki günün tarihini taşıyan ve Ramazanda iftara gitmekle ilgili diğer bir duyuru ile birlikte *Takvim-i Vekayi*, Def’a 581, 4 Ramazan 1276’da yayınlanmıştır. Ali Rıza Bey’in (A.g.e., s. 198-200) “*Tanzimât-ı Hayriyye ilânından sonra cânib-i Bâbîâlî’den neşrolunan ilânın suretidir*” kaydıyla yayınladığı metin bizim sözünü ettiğimiz tenbihnâme ile kelimesi kelimesine aynıdır. Biz son on senenin (1850-1860 arası) tenbihnâmelerini göremediğimiz için aynı metnin bu arada da yayınlanıp yayınlanmadığı konusunda bir fikir ileri sürebilecek durumda değiliz.

-Geçmiş yıllarda olduğu gibi Sultan Ahmed, Şehzade ve Lâleli camileri kadınların namaz kılmalarına ve vaaz dinlemelerine ayrılmıştır. Bu camilere namaz vakitleri dışında ve cami hademeleri haricinde erkekler girmeyeceklerdir. Kadınlar kıyafetleriyle birlikte davranışlarına da dikkat edecekler, saat 11'den sonra sokaklarda kalmayacaklar, geceleri arabalı arabasız kalabalık yerlerde bulunmayacak, gündüzleri de alış-veriş amacıyla dükkanlara girmeyeceklerdir.

-Diğer vakitlerde olduğu gibi, özellikle Ramazanda herkes farz olan namazlarına devam edecek, teravih vaktinde bir görevi olanlar hariç, yakınındaki camiye giderek namazını kılacaktır.

-Geceleri kimse fenersiz sokağa çıkmayacaktır.²⁰

-Saz ve hayal olan yerlerde herkes ırz ve edebiyetle oturacak, her zaman yasak olan kumarı oynayanlar ve mahalle aralarında huzuru bozanlar cezalandırılacaklardır.

-Geçerli mazereti olmayan herkes oruç tutacak, mazeretliler de genel yerlerde oruçsuz olduklarını gösterirlerse, derhal cezalandırılacaklardır. “Cümlenin öZR-i sahîh-i şer’îsi olmadıkça sıyâma devam eylemeleri lâzım geleceği misillü öZR-i sahîh-i şer’îsi olanların bile çarşıda ve alenî surette nakz-ı sıyâm eyledikleri görülür ise derhal mücâzât-ı lâyıkalari icra kılınacaktır”.

-Evlerin önleri ve sokakların temizliğine dikkat edilecektir.

-Fişenk atmak ve mehtap (maytap) yakmak gibi halkı rahatsız edip huzuru bozan davranışlardan herkes sakınacaktır.

-İlgili memurlar bu tenbihnâme hükümlerinin uygulanmasına dikkat ve itina göstereceklerdir.

Özetlediğimiz tenbihnâmede bizim dikkatimizi çeken hususlar; Şehzadebaşı'nın öne çıkmakta olduğu, hanımlara “öteden beri mahsus hükmünde olmağla” kaydıyla üç caminin ayrılmış bulunduğu, beş vakit farz namaza devamın, özellikle de oruç tutmanın gereğinin ve alenî oruç bozanların cezalandırılacağı vurgulanmış olduğudur. Tanzimat Ramazanları dolayısıyla unutulmaması gereken saz ve hayal de ilk defa bu tenbihnâmede ortaya çıkmakta, ayrıca ilgisi dolayısıyla, geceleri fenersiz sokağa çıkılmaması örneğinde olduğu gibi, başka vesilelerle ve ayrıca duyurulmuş olan hususlar da bu münasebetle tekrar hatırlatılmaktadırlar.

1280 Ramazanı (9 Şubat-9 Mart 1864) için yayınlanan tenbihnâme bir öncekiyle (1276), hemen hemen aynıdır.²¹ Bu durum arada geçen yıllarda

20 Geceleri fenersiz gezmenin yasak olduğuyla ilgili varaka-i mahsûsa, *Takvim-i Vekayi*, Def'a 307, 17 Z. Kâde 1262; Sokakların fenerlerle aydınlatılması tenbihnâmesi *Takvim-i Vekayi*, Def'a 744, 10 Z. Kâde 1280 ve Def'a 748, 8 Z. Hicce 1280.

21 *Takvim-i Vekayi*, Def'a 734, 29 Şaban 1280.

da benzer metinlerin yayınlanmış olduğunu düşünmemize imkân vermektedir. Farklılıkları göstermek gerekirse; bir önceki tenbihâtta, vakit geçirmek amacıyla Çarşı içiyle Bayezid ve Şehzadebaşı'na doğru olan dükkanlarla kahvehaneler ve çaycılarda oturmak memnûdur denilirken, bu defa sınırlar Aksaray, Üsküdar ve Tophane'yi de içerecek şekilde genişletilmiş; ayrıca bu aradaki dükkan sahiplerinin aksine davranmaları halinde, zaptiye tarafından tedîp edilecekleri ve dükkanlarının da muayyen süreyle kapatılacağı belirtilmiş olmasıdır. Zaptiyenin diğer konularda da yetkili olduğu ifade edilmiştir.

1280 Ramazanı için yayınlanan tenbihnâmede herkesin oruç tutmasıyla ilgili husus hatırlatılırken tutmayan, daha doğru ifadesiyle oruçsuz olduğunu açıkça gösterenler için yapılacak uygulama bir ölçüde hafifletilmiştir. Hatırlamak gerekirse öncekinde “*derhal mücâzât-ı lâyıkalari icrâ kılınacaktır*” denilirken, bu defa yalnızca “*te'dîb kılınacaktır*” ifadesiyle yetinilmiştir.

1281 Ramazanı (28 Ocak-26 Şubat 1865) için yayınlanan tenbihnâme bütünüyle bir öncekinin tekrarıdır.²² Bu durumun ilerleyen yıllarda da devam ettiğini düşünebiliriz.²³

Tanzimat dönemiyle ilgili olarak bizim ulaşabildiğimiz son tenbihnâme 1288 Ramazanı (4 Kasım-13 Aralık 1871) için olanıdır.²⁴ “*Mâh-ı Ramazan-ı gufran-nişanda usûl-i memdûha-i âdâb-ı insaniyete riâyet olunmak tenbihâtını mutazammın kaleme aldırılan ilânât*” ta Ramazanın ibadet ayı olduğu vurgulandıktan sonra, esas olarak bu ayda toplum düzeninin korunması, kadınların kıyafet ve davranışlarıyla, erkeklerin tavır ve hareketleri, kadınlarla olan ilişkileri değerlendirilmektedir.

Osmanlı yönetimi II. Abdülhamid döneminde de Ramazan tenbihnâmeleri yayınlamaya devam etmiştir.²⁵ Bunlarda artık dönemin padişahına karşı takınılacak saygılı tavidan söz edilmezken, Ramazan ayının ibadet ve tâat ayı olduğu, kadın ve erkeklerin gezinti yerlerindeki durumları, özellikle de hanımların kıyafetlerine dikkat çekilmiştir.

Böylece Osmanlı toplumunun son döneminde, bir ibadet ayı olmasının yanında gerçek bir kültür şöleni şeklinde değerlendirilen Ramazan ayı ile ilgili bir konuya dikkat çekmiş bulunuyoruz. Bununla birlikte Ramazan ayının daha incelenecek çok yönleri bulunduğu şüphesizdir. Bunlardan bazılarını ilerideki çalışmalarımızda değerlendirmeyi ümit etmekteyiz.

²² *Takvim-i Vekayi*, Def'a 785, 3 Ramazan 1281.

²³ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1977, VII, 282.

²⁴ İrade, Dahiliye, 44571.

²⁵ İrade, Dahiliye, 84868 (1305/1888 yılı), Ö. Olgun, A.g.e., s. 21-24 (Y. A. HUS., 1315.8.29, 380/107); *Sabah*, Nr. 3283, 29 Şaban 1316.

EK I

Cenâb-ı Hak zât-ı şevket-âyât-ı hazret-i şâhâneyi ile'l-ebed zîver-i dîhîm-i fehâmet-vesîm-i saltanat-u şân ve sâye-i merhamet-vâye-i mülûkânede kâffe-i ibâd ve bendegânı mazhar oldukları asayiş ve istirahatın devam ve bekâsıyla mesrûr ve şâdân buyursun. Cümlelerin malumu olduğu üzere Şevket-meâb Efendimiz hazretlerinin mevhub oldukları fitrat-ı zâtiyye-i seniyye ve hilkat-i pakîze-i aliyyeleri iktizasınca akdem-i efkâr-ı hümâyûnları delâlet-i tevfiik-i cenâb-ı müsehhilü'l-umûr ile herkesin refah ve istirahat ve huzur ve emniyetleri emr-i ehemminin istihsâline mahsûr ve hamden sümme hamden bu himmet-i pür-meymenet ve niyet-i hayır-menkıbet-i şâhânenin semerât-ı hasenesi an-be-an cilve-nümâ-yı bürûz ve zuhûr olarak edâyı farîza-i şükrüne dikkat ve her halde evâmîr-i Rabbâniyyenin hilâfî ve rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı mülûkâneye münâfî hareketten mücânebet cümleye farîza-i zimmet olduğuna ve efdal-i şuhûr-u eyyâm olan şehir-i kesîru'l-hayr-i sıyâm-ı şerîf hulûl ederek sinîn-i sâbîka Ramazanlarında bazı tenbihât-ı muktazıyyeyi havî varaka-i mahsûsalar tab' ve İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de kâin mahallâta neşr ile ihtârât-ı lâzîme icrası âdet-i şefkat-ayet-i seniyyeden olup eğerçi devr-i bî-cevr-i şâhânede herkes iltizâm-ı tavr-ı mergûb-ı iffetle adâb-ı ubûdiyeti icraya dikkat edecekleri der-kâr ise de tabâyi-i beşeriyye gayr-ı muttarid ve mizâc-ı nâs hevâ ve hevese müstaid olduğundan böyle eyyâm-ı mubâreke de kendilerine muceb-i mücâzât-ı Samedâniyye ve dûcâr-ı te'dîb ve terbiye olacak hâlât-ı lâubâliyaneye ve harekât-ı bî-edebânededen inzâr ve vikâyet dahi iktizâ-yı zimmet-i himmet-i hilâfet-pe nahîden bulunduğu binâen âdet-i sâbîka-i haseneye ittibâen âtiyü'z-zikr tenbihât-ı icâbiyye beyan ve ilan olundu.

Şöyle ki zât-ı meâlî-simât-ı hazret-i şehin-şâhînin bi'l-yümni ve'l-ikbâl şehir-i şerîf-i mezkûrda cevâmî-i şerîfe ve mahâll-i sâireyi teşrîf-i hümâyûnları şeref-vukû olacağına ve bu cihetle ifâ-yı vâcibe-i riâyet ve hareket-i memdûha-i rızâ-kârî ve iffete dikkat eylemeleri lâzîmeden idüğine mebnî o misillü teşrîf-i âlî vukûunda bazı kesân pîşgâh-ı şâhânede durup bî-edebâne nazar ve birbirleriyle mülâtafe ve musâhabet ederek güzer eylemeleri ve câmi-i şerîflerde dahi ikâmet ve ârâm buyuracakları mahallin karşısına toplanıp halka olarak oturmaları ve bunun gibi yakışksız etvâr ve hâlâta mücâseret etmeleri resm-i ubûdiyetin mugâyiri olmağla bu dakîkalara fevka'l-gâye dikkat oluna.

Efrâd-ı ahali buldukları meslek ve sanat ve memûrîn ve hademe dahi memuriyet ve maslahatlarına mahsus hey'et ve kıyafetle gezip askerîye müşâbih ve yek diğere mümâsil elbise iksâsından ve zarafet ve nezaket adıyla âdâba mugâyir etvâr-ı nâ-merziyyeden ittikâ eyleyeler.

Gecelerde me'mûren bir mahalle gidip gelen hademedden mâadâ bir gûne hizmet ve maslahatı olmayan kesân her kim olur ise olsun yatsı ezanı okunduğu anda berber ve tütüncü ve sâir dükkanlarda oturmayıp cevâmi-i şerîfeye azîmetle edâ-yı salât-ı terâvihe müsâraat ve ol-aralıkta o makûle dükkanlarda görünen olur ise te'dîb ve tekdîr olunacağından ona göre harekete mübâderet edeler.

Eyyâm-ı mübâreke-i merkûmede cemiyetli olan cevâmi-i şerîfe ve husûsan Sultan Bayezid Câmî-i Şerîfi havlîlerinde ve Çarşı derûnunda arabalı ve arabasız gelip ârâm eden tâife-i nisvânın karşılıklarına geçerek ve yanlarında gezinerek harf-endâzlık etmek ve arz-ı sefâhet eylemek misillü ırz ve namusa münâfi ve rızâ-yı Bârî'nin hilâfî harekâttan ihtirâz ve mücânebet ve tâife-i nisvân taraflarından dahi nâ-meşrû kıyafet ve tavır ve hey'etle sokaklara çıkılmayarak vikâye-i ırz ve namuslarına dikkat oluna.

Bâlâda beyan olunduğu üzere her halde Evâmîr-i Sübhaniye'nin hilâfî ve rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı mülûkâneye münâfi hareketten mücânebet cümleye farîza-i zimmet olduğuna binâen tenbihât-ı muharrerinin müceb ve muktezası vechile hareket olunması be-gâyet elzem olduğu misillü bilakis bazı kendüyi bilmez ve Maazallahü Teâlâ helal ve haramı fark ve derk etmez makûleleri evkât-ı sâirede bile dinen memnû olan muharremâta dair uygunsuzluğa mütecâsir olur ve sekir halinde bulunur ve görülür ise derhal hakkında terettüb eden te'dîbât-ı şedîde icra olunacağı azâde-i tafsîl ve rakam olmağla bu fıkra dahi eimme ve muhtârân-ı mahallât taraflarından herkese güzelce ifhâm olunarak muğayiri evzâ vukûa gelmemesine ale'd- devam nezaret ve sarf-ı kudret kılına.

Eyyâm-ı mağfiret-ittisâm-ı merkûme eşref-i evkât-ı sâire olmasıyla tanzifât ve tathirâtın icrası dahi mukteziyât-ı diniyeden bulunmaktan ahâlî-i mahallât ve esnaf ve sâire konak ve hane ve dükkanları kapı ve kepenk ve pencere ve kafeslerini çamur ve örümcekten ve sokaklarını süprüntü ve müstekreh şeylerden silip süpürerek esbâb-ı hasene-i tahâret ve nezafetin icrasına ihtimam ve mevâdd-ı meşrûhanın dahi kâmilen ifasına ikdâm-ı tâm ile hilafî evzâ ve hâlâttan ziyade ittikâ ve mübâadet eyleyeler. Fî 27 Ş 1255

İrade, Dahiliye, 158'in az değiştirilmiş şekli Varaka-i Mahsûsa.

جناب حنی ذات شوکت اہل حضرت شاہانہ فی الی الاابد زبور دہیم فحامت وصیم سلطنت وطاقن وناہم ختوایہ ملوکا ہمدہ کافہ عباد و بندگانی مظہر اولدقلری اسایش واسواحتک دوام وبقا سبہ مسرور وشادان یورسون جہہ تک ملوی اولدینی اوزرہ شوکتساب اخدمت حضرتنرتک موهوب اولدقلری فطرت ذابنہ سنہ وخلقیت پاکیزہ ہیلدی اقتضاسنہ اقدم افکارہما یونلری دلالت توفیق جناب سہیل الامورایہ حرکتک رفاہ واسترحیت وحضور وامینتاری امر اہمک استحصانہ محصور وجدانم جدا پرمیت پرچمت و نیت خبر منبت شاہانہ تک نمرات حسہ سی آنتبان جلوہ نمای پروژ وظہور اولہ رقی ادای فریضہ شکرینہ دقت و ہر حالہ اوامر ربانیہ تک خلاق ورضای میامن ارتضای ملوکا نہ بہ متافی حرکتدن بجا نیت جہہ پہ فریضہ ذمت اولدینہ و افضل شہور وایم اولان شہر کثیر الخیر عیام شرف حلول ایدرک سنین سابقہ رہینا نرندہ بعض تہیبات مقتضیہ فی حاوی ورفہ مخصوصہ طبع واستانبول وبلاد نلکہ دہ کاش بخلا تہ نشر ایہہ اختسارات لازمہ اجرائی حالت شفقت آیت سنہ دن اولوب اگر جہہ دور بھور شاہانہ دہ هرکس الزام طور مرغوب عقلمہ آداب عبودیتی اجرایہ دقت ایدہ جگرکی درکار ایسہدہ طبا یع بشریہ غیر مطرد و مزاج ناس ہوا و ہوسہ مستعدا ولدیندن پوریلہ اہام بسیار کمرہ کندولری موجب مجازات مجدانہ ودوجار تادیب و تزیہ اولہ جق حالات لا ابالیانہ وحرکات فی ادیانہ دن انذار ووقایہ دخی اقتضای ذمت ہمت خلافتناہیدن پورلہ بقتہ بناء حادث سابقہ حسہ پہ ایباہاتی الذکر تہیبات ایجابیہ بیان واعلان اولندی

شوبلکہ ذات عالیجات حضرت شہنشاہیک بالین والاقبال شہر شریف مذکور دہ جوامع شریفہ و محال سارہ فی شریف ہمایونلری شرفوقوع اولہ جفہہ ویر جہتہ ایضای واجبہ رعایت وحرکت ہمد و حہ رضا کاری و عفتہ دقت ایلملری لازمہ دن ایدوکنہ سینی اولملو قشرفیہ عالی وقوسندہ بعض کسان پشاکہ شاہانہ مدہ طوروب فی ادیانہ نظر و بریریلہ ملاطفہ ومصابحت ایدرک کذرا یلملری وجامع شرفلرہ دخی اقامت و آرام سورہ چقلری محکم فاروسنہ طوب یانوب حللہ اولہرق اونورملری و بولک کبی باقتسار اطوار وصالانہ بمجاسترت ایلملری رسم عبودیتک مغایری اولملہ بودقیتمہ لہ فوق الغایہ دقت اولنہ

افراد اہل اولدقلری مسلک وصنعت وامورین وخدمہ دخی مأموریت ومصطنرتینہ مخصوصہ عہت و قیافتہ کزوب ہسگری پہ مشابہہ ویکدیگرہ مسائل البسہ اکاستدن ونظرافت وتراکت عدیلہ ادا پہ مغایر اطوار نامر عیندن

انتقا ایلملر

کیمیلرہ مأموریا پرچم کیدرک کلان خدمہ دن ماہدانہ پرکوبہ خدمت ومصطفی اولیلان کسان ہرکیم اولور ایسہ اولسون باتسو اذای اوقوتدینی آئندہ بریر و توتونچی وسائر دکا نلرہ اونور صوب چولیم شریفہ پہ ہن بقلہ ادای صلاحات وایسہ سعادت واول ارالندہ اونمولہ دھسکا نلرہ کور بان اولور ایسہ تادیب و تکدیر اولنہ جششدن اکاکورہ حرکتہ

میسادرت ایلملر

ایم مبارکہ مرقومہ دہ جمعیتی اولان جوامع شریفہ وخصوصا سلطان بایزید جامع شریفی حولیلرہ دیار شہور ورویندہ ہر لہ و ہر ہمسز کلوب آرام ایدن طائفہ نسوانک نظر شورینہ کمرک و بانلرہ کزینہ لک حرف تمازاق اہمک و عرض سعادت اہمک منلو عرض و ناموسہ مناق ورضای یارینک خلاق حرکتدن احتراز و بجا نیت و طائفہ نسوان طرفلر دن دخی نامشروع قیافت وطور و ہینتہ سو طافلرہ بیجیلہ رقی وقایہ عرض و ناموسلرینہ دقت اولنہ

بالادہ بیان اولدینی اوزدہ ہر حالہ اوامر جہانیتک خلاق ورضای میامن ارتضای ملوکا نہ بہ متافی حرکتدن بجا نیت جہہ پہ فریضہ ذمت اولدینہ بناء تہیبات محررہ تک وجیب ومقتضای وجہلہ حرکت اولنسی بقایت الزیم اولدینی منلو بالمعکس بعض کندی فی بطن ومعاذاہ تعالی حلال وحریمی فرق ودرک ایتز مقولہ لری اوقات سارہ دہ ییلہ دننا ممنوع اولان محرمانہ دائر اوبنوسر لافہ شہماسر اولور وسکر جائنہ پوئور و کور یلور ایسہ درحال حصتہ ترتب ایدن تادیبات شدیدہ اجرا اولنہ جنی آزادہ تفصیل ودم اولملہ پوقترہ دخی ائمہ ومختلران محلات طرفلر دن حرکتہ کوزیلہ افہام اولنہ رقی مغایری اوضاع وقوعہ کلامتہ علی الدوام نظارت وصرف قدرت قلنہ

ایم مضرت انسام مرقومہ اشرف اوقات جاہلہ اولیسیہ تظلیفات ونظہیر الکا اجرائی دخی مقتضیات دینہ دن پورلقدن اہالی محلات واصناف وسائر قوناق وخانہ ودکانلری قبو وکبک و بچرہ وقسلری جامور واورنجیکین وسوقاقلری سوریندی وسکرہ شیلردن سلوب سورہ دک اسباب حسنہ طہارت ونظافتک اجرائسنہ اہتمام ومواد مشر و حدتک دخی کاملایا ہنسانہ اقدام تام ایلمہ خلاق اوضاع وسالادن زیادہ الفاومباحثت ایلملر فی ۲۷ ش ۱۲۵۵